

'Våld mot huvudet'

Om kriminaljournalistikens text och kontext

Simon Lindgren

Brottsskildringen är, i och med att den behandlar tydligt avgränsade händelser fixerade i tid och rum, en av journalistikens mest litterära och dramatiska genrer. Detta är sant i mer än en bemärkelse. Vid sidan av att den är spännande att läsa har den också ofta en närmast teatralisk uppbyggnad. Aktörer intar roller i föreställningar med olika akter, peripeti och upplösning.¹ Mitt syfte i det följande är att närmare studera och diskutera den inre arkitekturen i den kriminaljournalistiska genren. Detta görs med utgångspunkt i rapporteringen i anslutning till två brottsfall från tiden omkring förra sekelskiftet.² Målet är att problematisera rätts- och kriminalrapporteringens form mot en historisk fond, samt att visa på de förhållandevis komplexa sociala relationer och den speciella logik som ligger bakom dessa texters tillkomst. Låt oss ta vårt avstamp i två textexempel:

Kroppen låg bara sex, sju meter från en stig, men syntes ändå inte, berättar Urban Torstensson som ledde sökandet efter flickan. En 13-årig flicka hittades i går mördad på ett strövområde i Höganäs. Fyndplatsen ligger intill ett bostadsområde strax norr om Höganäs flygplats. Den 13-åriga flickan hade skador efter våld mot huvudet när hon påträffades.³

Mördade pigan Carolina Johanssons från Källa lik hittades den 8 d:s utanför Höganäs, och befinner det samma hafva krossår i pannan och bakhuvudet samt högra ögat borta.⁴

De två utdragen ovan är i likhet med all

journalistisk text positionerade i ett tidrum. Rumsligt råkar de två djupt tragiska händelser som föranlett tillkomsten av just dessa två texter sammanfalla, men när det gäller tidsdimensionen åtskiljs de av 116 år. Det säger därmed sig självt att skillnaderna mellan texternas kontexter på många sätt är definitiva och avgörande. Inte bara det mest uppenbara – språkbruket – utgör en olikhet. Långt mer betydelsefulla faktorer står att finna i de varierande betingelser som skiftande medielandskap och mentalitetsförändringar historiskt tillhandahållit. Men de stora skillnaderna till trots delar de två tidningsartiklarna också vissa väsentliga karaktärsdrag.

I det första utdraget, som är hämtat ur den upplaga av Aftonbladet som i skrivande stund är dagens, informeras vi om att 'kroppen' var svår att finna trots att den låg endast ett litet antal meter från en stig. Förvånansvärt nog blir alltså en av de frågor som görs centrala i ett sammanhang, där många andra saker intuitivt skulle kännas avsevärt mycket viktigare att problematisera: Varför hittades inte kroppen trots att den låg så nära promenadvägen? Man talar på ett mekaniskt och kliniskt vis om 'fyndplats' och 'våld mot huvudet'.⁵ Drygt ett sekel tidigare rapporterade Dagens Nyheter om ett likartat 'fynd', även det i trakten av Höganäs. I den notis, som här i princip citerats i sin helhet, är det huvudsakliga budskap som förmedlas till läsaren att det 'hittade' liket hade 'krossår' på huvudets båda sidor, samt att dess högra öga saknades. Även här

reagerar den kritiske läsaren: Varför antas jag vilja veta just detta och inget annat om händelseförloppet och dess omständigheter? Det är viktigt att betona att målet med mitt resonemang här inte är att peka ut vare sig enskilda journalister eller tidningar som känslolokala exploatörer av makabra skeenden. Faktum är att mediediskursen – särskilt den av idag – ofta ger rum åt relevanta diskussioner av andra aspekter av händelseförloppen än de som jag nu betonat. Min argumentation vill snarare peka på något annat: att kriminaljournalistiken, som så många andra textgenerer, historiskt är underordnad vissa diskursiva konventioner som styr såväl *att* något rapporteras som *vilka aspekter* som tas upp och *hur* de representeras.

Sensationens lockelser

Berättelser om brott och vedergällning, och vår till synes omätliga aptit för dem, har en historia som tycks vara lika lång som mänsklighetens. Skildringar av kriminella handlingar och deras följder förekommer redan i sådana texter som Bibeln, Iliaden och Odysseen, och ingenting tyder på att deras historia inte tog sin början mycket tidigare än så. Fascinationen för det avvikande och den svindlande känsla som föranleds av det faktum att så brutala händelser kan äga rum mitt ibland oss är i det närmaste arketypisk. Det är också välkänt att den lockelse som ligger i dessa berättelser om händelser och aktörer i den samhällets marginal som rubriceras som kriminell kan locka publik och därigenom generera ekonomisk vinning. Vid sidan av den alltjämt stora framgången för dramatiska skildringar av sådana händelseförlopp och individer i litteratur, teater och film, kan man idag iakta hur kriminaljournalistikens kommersiella styrka blir svårare och svårare att stå emot för nyhetsmedier i en allt mer marknadsanpassad miljö. Rädslan för brottslingar är en av ett litet antal centrala och grundläggande mänskliga känslor som ger god utdel-

ning när man kommersialiserar dem. Rädslan är på något vis mänsklig, fundamental och därmed legitim (Gadd 1994). Genom sin verklighetsfrämmande karaktär och sin ofta tydligt strukturerade och avslutade uppbyggnad blir brottskildringen lätt till en dramatisk historia paketerad för att sälja.

Presshistoriska översiktsarbeten pekar ofta på Julius Caesar som den förste tidningsutgivaren (59 f.Kr.), och intressant är att redan Caesars tidning *Acta Diurna* (Dagens dokument) anklagades för att vara sensationslysten. Vid sidan av hov- och familjenotiser, teater- och sportnyheter upptog händelser som "bättre slagsmål", "jordbävningar, eldsvådor och andra märkvärdiga händelser" ett inte oansenligt utrymme (Bjurman 1938:6). Om man tar ett kliv från romartiden fram till 1400-talet, när boktryckarkonsten uppfanns, kan man konstatera att även de tidiga tryckta flygbladen, ofta med det nyupptäckta Amerika som ämne, anspelade på det sensationella.

[Upptäckten av Amerika var] en händelse som såg ut som en tidningsredaktörs tanke, ty den var högeligen ägnad att sätta folkfantasiens i rörelse / ... / Genom flygbladen spredos inte bara visor och dikter, inte bara tillkännagivanden – annonser kunna de delvis kallas – utan nyheter av alla kvaliteter, om kungliga personers liv och leverne, om märkvärdiga, mera sensationellt betonade händelser såsom mord, underliga naturtilldragelser o.d. (Bjurman 1938:18).

En typ av *nyhetsvärdering* tycks alltså, om än i olika skepnader och i varierande grader, ha ägt rum alltsedan massmediernas barndom. Bland de händelser som har störst chans att väljas ut märks bl.a. brott, olyckor och andra uppseendeväckande avvikelser. Även om en objektiv värdering och förmedling av nyheter i själva verket är omöjlig, så har med tiden en förhållandevis allmänt vedertagen föreställning om vad som ska menas med en objektiv nyhetsförmedling uppstått. När det kommer till kritan talar dock mycket för att denna konvention inte är något annat än skiftande

reflektioner av socialt och historiskt betingade värdepremisser och världsbilder.

Sensationsjournalistiken är med andra ord i många avseenden tidlös, och kriminalskildringar i pressen kan spåras så långt tillbaka som till sekelskiftet mellan 1500- och 1600-talen, då en allmän press uppkom i Europa. Men det var först under 1800-talets första hälft, då pressen blev en bransch och journalistiken ett yrke, som rättegångsreferatet – som inledningsvis var ett kännemärke för den liberala pressen – blev vanligt. Att, som det hette, 'göra polis' blev en rutinuppgift på tidningarna under hela 1800-talet och en lång bit in på 1900-talet. Från 1930-talet och framåt upphörde dock den rutinmässiga bevakningen av alla rättsfall alltmer till förmån för mer fördjupade fokuseringar på enskilda och spektakulära fall (Leth 1994).

När man betraktar journalistik i allmänhet, och journalistik som sysselsätter sig med att skapa representationer av avvikande händelser och personer i synnerhet, är det lockande att ansluta sig till ett konstruktivistiskt perspektiv. Det är onekligen så att det sätt på vilket ett givet objekt presenteras resulterar i en diskursiv konstruktion med betydande återverkningar på det vi förstår och upplever som 'verkligheten'. Massmedia förväntas dessutom ofta företräda 'sanningen', men i själva verket får det faktum att nyhetsförmedlingen med nödvändighet äger rum mitt under det ifrågavarande händelseförloppet betydande följder. Tidningsarkiven kommer sannolikt att för eftervärlden berätta mer om hur vi upplevt vår tid än om vad som de facto inträffat. Denna insikt har bl.a. av massmedieforskarna Jan Ekecrantz och Tom Olsson formulerats i termer av medias *medskapande roll* (Ekecrantz & Olsson 1994). För dem är inte de mediala konstruktionerna i någon mening att betrakta som verklighetsförvanskningar utan snarare som uttryck för anpassningar av texter till rådande diskursiva sammanhang. Journalistiken är därmed en histo-

risk produkt i så måtto att journalistisk text återspeglar rådande kulturella koder i skiftande kontexter.

Dagspress i brytningstid

Det var först under 1900-talet som det man kan kalla för en modern dagspress tog form, och under 1800-talet befann sig den svenska dagspressen fortfarande i en förmodern fas. De två nedslag som görs i denna artikel är hämtade från 1898 och 1899 och kan därmed betraktas som uttryck för hur den svenska kriminaljournalistiken såg ut under ett nyckelmoment i presshistorien.

Den svenska 1800-talspressen hade varit betydligt mer politiskt ambitiös än de organ för kung och regering som var typiska för all tidigare press som därför förblivit svag journalistiskt sett. Under århundradet hade dessutom dess upplaga fördubblats flera gånger om (Nordmark *et al.* 2001). Omkring 1900 låg pressen i startgroparna för den era då den kom att få sitt genomslag som modernitetens spegel och tredje statsmakt. Man brukar visserligen ofta datera den moderna svenska dagspressens födelse till 1830 då Lars Johan Hierta gav ut det första Aftonbladet och därigenom banade väg för en rad andra liberala organ. Men även om dessa, i större omfattning än de tidigare, hade politiska visioner och fungerade som språkrör för en framväxande borgarklass, representerade de fortfarande en 'aristokratisk' inriktning (Furhoff & Hederberg 1968:48). Det var alltså först under 1800-talets sista decennier som det i Sverige fanns förutsättningar för masspridda dagstidningar av mer modernt snitt. Det var också först då som läskunnigheten började nå rimliga nivåer och det var då som industrialisering, järnvägar och postväsende lade grunden för den dagspress som kom att spela en stor och viktig roll under 1900-talet.

Vid 1800-talets slut var man just i färd med att bryta sig ur en roll som något av en megafon för överhetens röst – en röst vars

syfte var att ”direkt eller indirekt förmana och varna, ge förebilder och exempel” (Holmberg *et al.* 2000:129). Vidare var det först då som tidningssidorna, som tidigare varit mycket kompakta i och med att materialet lagts in i en enda enspaltig följd, började redigeras i mer modern mening. Det var exempelvis då som de flerspaltiga rubrikerna slog igenom (Rydén 1981). I tiden låg också en stor medvetenhet om pressens allt starkare samhällsroll. I en bok från 1896 om pressens förhistoria skrev exempelvis litteratur- och pressforskaren Otto Sylwan (1864–1954):

Huru världen såg ut utan tidningar, det är något, som vi, barn av kurirtågens, telegrafens och rotationspressarnes tidevarf, hafva ytterst svårt att föreställa oss. Tidningen är och har redan länge varit en nödvändighetsartikel (Sylwan 1896:1).

Tretton år tidigare hade också politikern Emil Key (1822–1892) visat på en medvetenhet om pressens stora sociala kraft och skrivit att:

[T]idningspressen / ... / är en medarbetare i jemstor kraft med allt det bästa och allt det sämsta som någonsin rört sig i forntiden, men är tillika begåfvad med långt fullkomligare arbetsverktyg; och han är framför allt satt att förstora, i jembredd med sin egen utveckling, den städse växande striden på jorden mellan det goda och det onda (Key 1883:3f).

När nu dagspressen alltmer började organiseras som en bransch, och när journalistiken gradvis professionaliserades och specialiserades, låg en rad av de element som vi idag förknippar med pressen, och även andra nyhetsmedier, i sin linda. Ett sådant representeras av de skiftande textuella genrer som utkristalliserades. En sådan genre är kriminaljournalistiken.

Från brott till rätt och press

Ett diskursivt förhållande som framträder särskilt tydligt i 1800-talets kriminaljournalistik är det som återspeglas i relationen mel-

lan rättssystemet och de texter som producerades där å den ena sidan, och dagspressens texter å den andra. När det gäller denna dimension bör man vara medveten om att det under 1800-talets tidigare del, särskilt i landsortspressen, fanns få exempel på aktiv anskaffning av lokala nyheter. I mångt och mycket hade tidningarna, vad Ekecrantz och Olsson (1994) kallar, en ’parasitär’ roll. Nyheter ur tidningar från huvudstaden eller utlandet bearbetades, citerades och översattes. En annan viktig källa var just officiella dokument och skrivelser som protokoll från riksdag, kanslier och domstolar (Nordmark *et al.* 2001). I och med att det förhöll sig på detta sätt väcks frågan om hur de texter som återfanns i de rättegångsprotokoll som redaktionerna tog del av inverkade på de texter som sedermera publicerades i tidningarna. Särskilt illustrativt är här det sätt på vilket dagspressen rapporterade om ett fadermord i Sundsvallstrakten 1898, som här får bilda utgångspunkt för mitt resonemang.

Redan dagen efter att sonen Victor efter en lång period av kontroverser avlossat ett dödande skott mot sin far och därefter arresterats återfanns historien i Sundsvalls-Posten (6 oktober 1898). Detta var mer än två veckor före rättegångens inledning. Om man läser det polisförhørsprotokoll som är daterat samma dag som artikeln blir det uppenbart att tidningen har tagit del av de uppgifter som finns där. I pressens text har dock historien stereotypiserats och dramatiserats. Victors person beskrivs i entydigt negativa ordalag, och förhørsprotokollets saklighet och avsaknad av omdömen om de involverade personernas karaktär har i tidningen ersatts av en polarisering av offret (fadern) och förövaren (sonen). Under rubriken ”Ett blodsdåd – Son skjuter sin fader” kallar man Victor för ’blodsmannen’ och ’attentatsmannen’. Man skriver att det ’blodiga’ dramat fortfarande är delvis höljt i mörker men att dess ’redan yppade detaljer synas tyda på att en son med berådt

mod velat mördra sin fader'. Man kan med andra ord identifiera viljan – och möjligheten – att stereotypisera, karaktärisera och demonisera som en viktig skillnad mellan pressens text och polisförhørsprotokollet. Detta illustreras ytterligare av följande beskrivning av Victor som helt igenom ondskefull:

Han synes / ... / ha haft ett häftigt lynne och ville helst drifva omkring i sysslolöshet. Det uppkom derigenom ett spändt förhållande mellan far och son, och till slut stängde den förr sin dörr för sonen, hvilken flyttade in i en enslig byggnad, der han bodde för sig själf. Till flera personer lär han ha yppat sina vredeskänslor mot fadern och att det nog ej skulle dröja så länge, förrän han blef herre på gården. Fadern å sin sida förklarade för sin hustru att han hyste fruktan för den vanartige och styfsinte sonen.

Denna bild tecknas på ett sätt som polisförhørsprotokollets diskursiva form inte tillåter. Informationen i näst sista meningen i utdraget tyder också på att tidningen hade andra källor vid sidan av polisundersökningen. Det är nämligen först i rannsakningshandlingarna från ett rättegångstillfälle mer än en månad senare som det framkommer att Victor haft planer på att överta sin fars gård. En annan sak som visar på att tidningen ägnade sig åt egen informationsinhämtning är att man skriver att fadern – som var bagare – på kvällen gått till bageriet 'för att göra i ordning några degar samt torka skorpor', medan det enda som framgår av polisförhørsprotokollet är att han skulle 'uträtta åtskilligt arbete, som ej tålde uppskof'. Rapportrandet om brotten tycks alltså ha byggts både på läsning av de texter som producerats inom rättsapparaten och på egen informationsinhämtning (Björk 1997:107). Detta är ett uttryck för det 'jag-var-där'-perspektiv som blev allt vanligare när reportaget under detta århundrade började ta form som journalistisk genre (Nordmark *et al.* 2001:79).

I Sundsvalls-Postens rapport från rättegången den 21 oktober kan man se ytterligare

tecken på att artikelförfattaren funnits på plats. I två artiklar, den 21 och den 22 oktober, med rubriken "Blodsdramat på Juniskär", går man vidare i den mediala konstruktionen av Victors personlighet. Man kallar honom för 'fadermördare' och beskriver honom som "[d]en onaturliga sonen, hvilken inte ett ögonblick förlorade sin självbehärskning under den långa rannsakingen". Något som ytterligare tyder på att den som skrivit artikeln varit närvarande – alternativt har haft andra källor än rättegångsprotokollet – är att uppgifter som inte återfinns i rannsakningshandlingarna nämns i tidningen. Pressens beskrivning av Victor är mycket ingående:

Domsalen och förrummet voro fyllda af nyfikne. Sedan domare och nämnd intagit sina platser infördes den häktade, iförd fångdrägt. Det är en medellång tjuguarig yngling, med ljust hår, regelbundna, vackra anletsdrag och blå ögon. Han står der med små röda fläckar på kinderna. Man ser att han är upprörd, men han söker dock beherska sig. Under det långa polisförhørsprotokollets uppläsande står han med framåtlutad kropp, följande med spänd uppmärksamhet hvarje ord. När obduktionsprotokollet föredrages, der med vetenskaplig noggrannhet skildras alla likdelars och organers tillstånd, kulans gång, den genomborrade lungan o.s.v., blir rodnaden på fångens kinder allt mörkare och han andas hastigt.

Men detaljrikedomen och omfattningen av den egna efterforskningsverksamheten begränsas betydligt av de rumsliga avstånden mellan brottsplats och tidningsredaktion. Mordet på bagare Jonsson utspelades söder om Sundsvall, och när Härnösands-Posten avlade rapporter var de märkbart kortare och mer entydigt baserade på rättegångsprotokollen än Sundsvalls-Postens. Närheten till händelsen styrde alltså här, som i så många andra massmediesammanhang, engagemang- et i den. Inget i Härnösands-Postens korta referat tyder på att man haft en reporter närvarande vid rättens sammanträde. I Sundsvalls-Posten publicerades däremot en rad ar-

tiklar i vilka man gick utöver den information som finns i rannsakningshandlingarna. Man återgav exempelvis dialoger mellan Victor och åklagaren ordagrant:

- Har ni stått i något förhållande till hustru Jonsson?
- Nej, det har jag inte.
/ ... /
- Hvad gjorde ni den 6 oktober?
- Jag var hemma i min bostad hela dagen med undantag af en stund på morgonen, då jag var ute och stängde omkring en hässja. Sedan gick jag in och lade mig på sängen och grubblade öfver de oförrätter min far tillfogat mig. Häraf blef jag alltmer uppretad och kom på tanken att hämnas, hvarpå jag gick ned till sjöboden och laddade bössan och sedan detta var gjort, begaf jag mig till min faders bostad för att utföra mitt blodiga dåd.
- Ni visste väl, hvilken fara det var att rikta ett skott mot er far?

– Ja, det visste jag nog, men jag var så uppretad, att jag ej tänkte på följderna.

Den iögonfallande formuleringen ”mitt blodiga dåd” i citatet ovan aktualiserar frågan om pressens roll som filter mellan rättegångssituationen och tidningsläsarna. Man bör här reflektera över vad som eventuellt stryks, läggs till eller omformuleras av artikelförfattaren. Det kan förvisso vara så att Victor sade: ”Häraf blef jag alltmer uppretad och kom på tanken att hämnas, hvarpå ...” o.s.v., men ett betraktande av hans egenhändigt skrivna bekännelse ger indikationer om att Victor inte var särskilt välformulerad. Nedanstående jämförelse av Victors skrivelse och Sundsvalls-Postens återgivning av den visar att ’pressfiltret’ får en rad konsekvenser (Tablå 1).

Tablå 1. Jämförelse av Victor Jonssons egna skrivelse och Sundsvalls-Postens referat av densamma

VICTOR JONSSONS EGNA SKRIVELSE 19 OKTOBER 1898 (UTDRAG)	SUNDSVALLS-POSTEN 21 OKTOBER 1898 (UTDRAG)
1 Född Den 16 oktober 1878 i InnerBrån Säbrå ock. Uppfostradd af mina morföräldrar som var för slappa i sin tuktan mot ett så sträf ock hård Natur som jag har. Der fick jag låta ock jöra som jag ville ock. Detta till mitt förderf ock stora olycka hvari jag nu befinner mig.	Mina morföräldrar – skref han – voro för släpphänta för att kunna leda ett så hårdt sinne som mitt.
2 Skoltiden gick Konfirmationen. men sedan börjar det ena Brottett åter det andra. jag tog min morbroders Johans Sparbanksbok. skref en Fullmakt tog ut 70 Kronor. Fick bara lite ovet för det. tyckte jag det var inte så farligt en gång till Då 320 kr ock Högmödet neka att omtala ock bedja om förlåtelse och ingett straff så tenkte jag som så att det glöms väl.	Skoltiden gick, och jag konfirmerades, och nu började jag gå från brott till brott. Jag tog morfars sparbanksbok, skref en falsk fullmakt och lyfte 70 kr. Förfalskningen upptäcktes, men jag erhöi endast litet ovet. Jag tyckte då, att det ej var så farligt att göra om det och tog ut 320 kr.
3 Sedan blef jag lärd att supa hade ej supit nånting förut och han börja ock behandla mej illa. ock jag tyckte det var så mycke svårare som aldrig var van någon full person – eller någon aga. många sömnlösa nätter fick jag ligga ock vara rädd.	Min far söp, och nu började han också lära mig att supa, hvilket jag aldrig gjort förr. Då våra hjärnor omtöcknats af alkoholångorna blef det gnat af. Vi voro båda styfsinta. Jag var inte van att se dryckenskap omkring mig, och på nätterna låg jag och grät.

4 Till slut flytta jag derifrån en 3 veckor men då ville han jag skulle komma tillbaks hvilket jag gjorde det jick en tid	Till slut stod jag ej ut längre, utan begaf mig till en fiskare Gyllander på Juni, der stannade jag tre veckor. Men då sände far bud efter mig.
5 Då blef jag utkörd att Handla med stämplars adressen äfter plåt o Bläck. Räkna han utaf mig 15 kr. inte kunde jag med sånt jag jick Bara till Maj ock stanna der hos en O.vennman Födörådstagare.	Han föreslog mig nu, att jag skulle fara omkring och sälja linnestämplars. Han visste adressen på en firma, hvars agent jag kunde bli. Jag fick betala 15 kr. för att han skulle omtala adressen. Och så fick jag stämplarne och gaf mig i väg. Jag tyckte emellertid icke om det der kringflackandet, utan stannade i Maj hos en bekant der.
6 då var jag hemma ett tag ock Hjelpste jonsson med ved o Dylikt till Han kasta ut sakerna ock stängde dörrn. Då for jag på Bremön till nu i Höst, då jag derifrån tenkte jag fullt fast att resa till mina fosterförlldrar tillbaks.	Men en qväll kastade han ut mina saker ut på gården och stängde sin dörr för mig. Närmaste orsaken var, att han ville att jag skulle följa med honom ut och lägga laxref. Men som jag på förmiddagen med hans tillstånd lofvat en fiskare Mellberg att följa med honom ut på långfiske, måste jag afstå. Och så blef han ond. Jag följde nu med Mellberg ut till Kalfven, der vi fiskade. När jag kom hem igen fick jag ej återvända till min fars hem, utan måste skaffa mig annat husrum.
7 men alla menniskor tala om för mig att jonsson jick ock språka illa om mig jemt o stendigt så blef jag alldeles ursinnig ock utan Besinning ock nästan medvetlös jick eller rättare sagt sprang ock skulle hämnas jag tänkte att skrämman honom men jag satte kulan rätt i Fönstret träffar den tenkte jag så inte var det jag som jort det ock så sprang jag hem och lade mig ock somna äfter en stund utan den ringaste tanke på vad jag jort och villka följer	Af grannarne erfor jag att far gick och talade illa om mig. Han spred ut en mängd olika saker, som alla voro osanna. Detta uppväckte hos mig hat mot honom. En qväll låg jag och grubblade derpå, och blef till slut alldeles ursinnig och nästan utan besinning. Jag skulle minsann skrämman honom. Jag hade fått låna ett gammalt gevär af Mellberg, och detta grep jag i min förbittring och rusade ut. Jag sprang direkt till fars gård, ställde mig utanför bagerifönstret och sköt en kula tvärs genom tråglocket. Jag ville bara skrämman honom, men tänkte å andra sidan att det gjorde detsamma, om kulan träffade.

Av tablån framgår följande:

- (a) Uppgifter har *redigerats* bort (jfr t.ex. stycke 1).
- (b) Språket har *korrigrats*.
- (c) Man har gjort *omformuleringar* (jfr t.ex. stycke 5).
- (d) Faktauppgifter är *felaktiga* (jfr t.ex. stycke 2: morbror/morfar, stycke 4: fiskaren Gyllander nämns inte i Victors skrivelse).
- (e) Man har *förändrat* historien (jfr t.ex. stycke 3: fadern behandlade Victor illa / båda var 'styfsinta').

- (f) Man har gjort *tillägg* (jfr t.ex. stycke 6 och 7!, samt formuleringen om 'alkoholångorna' i stycke 3).

Ovanstående redovisning visar på *vad* pressen valde att skriva om och på *vilket sätt*, samt på att man hade andra källor än protokollen. Nästa steg i analysen skulle utgöras av ett försök att besvara frågan om *varför* de journalistiska representationerna ser ut som de gör. Snarare än att på djupet göra vare sig detta eller att avfärda pressen som en förvanskare av sanning, är dock målet här, som sagt,

att visa på den journalistiska *formens* särskilda roll och betydelse i ett sociohistoriskt sammanhang. Den föregående analysen visar på hur en i vissa avseenden konstruerad bild av skeendet resulterar ur det intrikata samspel mellan text och kontext som äger rum inom det massmedialas sfär. Denna process kan i stor utsträckning förstås mot bakgrund av såväl medvetna som omedvetna urvals-, värderings- och sovringsmekanismer i tidningsartikelns produktionssammanhang. Den måste emellertid också problematiseras vidare i termer av journalistikens roll i förhållande till domstolarna på den här tiden. Dagspressen hade som sagt under sin förmoderna historia en roll som innebar att man i stor utsträckning byggde sina texter – ofta genom direkta avskrifter – på redan befintligt material som producerats av andra aktörer. Analysen av dagspressens referat rörande det brottsfall som är aktuellt här, ger emellertid klara indikationer på att journalisten vid 1800-talets slut spelade en förhållandevis aktiv roll som ofta innebar närvaro i rättssalen, egna efterforskningar och spekulationer, samt möjligheter att i referaten gå utöver det myndighetsproducerade materialet. De artiklar i Sundsvalls-Posten den 7 och 9 januari som sammanfattade historien och rapporterade om domen avslutas med formuleringen:

Den tilltalade visade vid domens uppläsande ett stort lugn. Ett stort antal åhörare hade infunnit sig för att bevittna den sista akten i Blodsdramat på Juniskär.

Från tragik till dramatik

Att benämna den tragedi som utspelades hos familjen Jonsson som 'Blodsdramat på Juniskär' visar på ett centralt drag i all kriminaljournalistik: strävan efter att ge läsaren en spännande berättelse: Hyste Victor andra planer? Varför fattades ögat på liket i Höganäs? Hur kom det sig att man först inte hittade kroppen trots att den låg så nära promenadsti-

gen? I den första artikeln om fallet Victor Jonsson skrev man således i Sundsvalls-Posten:

När man vandrar vägen från Värsta upp till Juniskärs sågverk, har man på venster hand innan man kommer till verket, en rödmålad gård. En skogsbacke stryker fram i dess omedelbara närhet med en berghäll invid stugan.⁶

I Sundsvalls-Posten finner man också dagen därpå en lång artikel där man skriver om hur fadern ligger på sin lasaretsbädd "genomborrad af en lönnmordskula", samtidigt som sonen sitter i en fängelsecell misstänkt för dådet. Ännu en gång betonar man att dramat är höljt i dunkel, men att man "anar, att man står inför en familjetragedi af mer än vanligt upprörande art". I tidningen menar man att det "synes otvifvelaktigt" att Victor är gärningsmannen, men att frågan är vilka "djuriska drifter" det är som "satt mördarvapnet i hans hand". Tidningen berättar också om Victors bakgrund, att han var "ett s.k. kärleksbarn" och att ett spänt förhållande förelagat mellan far och son.

Benägenheten att dramatisera händelseförloppen är ett uttryck för den 'underhållande' kriminaljournalistik som utvecklades i den svenska pressen under 1800-talets senare delar (Nordmark *et al.* 2001:152). Ett intresse för att återge i synnerhet mordfall i form av dramer med detaljerade beskrivningar av aktörer och intriger växte sig starkt. Denna framställningsform var präglad av en strömning inom världspressen kallad 'new journalism' (Leth 1994:24f.). Denna nya journalistik stod, liksom dagens sensationsjournalistik, för en stark betoning av drama, känslor och stämningar. Man började på ett mer utstuderat sätt än tidigare leta efter hjältar, banditer, hjärta och smärta för att skapa en spänning liknande den som återfanns i samtidens melodramatiska teater. Fruktbar i detta sammanhang blir den s.k. dramatiska metod

inom massmedieforskningen som både synliggör och utnyttjar kriminaljournalistikens tendens att såväl avkoda som koda verkligheten i dramatiska termer (Nerman 1973).

Metodens utgångspunkt är att man betraktar texten som en föreställning med mediet och journalisten som regissör och författare. Målet för analysen blir att utrona hur element som 'scenen', 'aktörerna' och 'handlingen' framträder. Ett sådant perspektiv kan med fördel appliceras på rapporteringen i anslutning till ett annat belysande brottsfall från samma tid. När en yngling vid namn Edvard Johansson 1899, under en s.k. ungdomshelg i Gammelstads kyrkby i Luleå, avlossat ett dödande skott mot en rival, Alfred Henriksen, rapporterade lokalpressen förhållandevis utförligt omkring 'revolverdramat'. Tidningens berättelse har som helhet en dramatiserad karaktär; man beskriver exempelvis hur ett vittne sett "hur något blänkt till i Johanssons hand" och om hur offrets fästmö efter skottets avlossande utstött "ångestrop". Vidare spekulerar man om att "måhända svartsjuka" har varit orsaken till "den hemska gärningen". Man säger också att Edvard är känd för att ha ett "häftigt sinnelag". Scenen och handlingen beskrivs på ett dramatiskt sätt i och med att framställningen kryddas med formuleringar som: 'revolverdrama', 'driffjädern hade varit svartsjuka' och 'en ödesdiger visit'. Referatet från det första rannsaknings-tillfället har nedanstående ingress.

Som bekant utspelades under ungdomshelgen i Gammelstad den 7 d:s ett revolverdrama i en af dessa kyrkstugor, som ännu stå kvar såsom allt annat än tilltalande vittnen om gångna tiders seder och behof. I går hölls första ransakningen med den, hvilken genom sitt mordvapen försatt hela socknen i en spänning, som berättigas af den omständigheten, att något blodsdrama med så sorgligt slut som nu blef fallet ej på långa år inträffat inom densamma.

Dramats huvudfigur är självfallet gärningsmannen. I ett vidare studium av de tidnings-

artiklar som publicerades parallellt med förhören med Edvard avtecknas bilden av honom. Den 11 januari kunde Norrbottens-Kuriren meddela att Edvard enligt ryktet under mordkvällen skulle ha sagt: "I kväll ska vi på graföl", och i referatet av den välbesökta rannsakningen tecknas ett rysligt porträtt:

Mördaren, drängen Edvard Johansson, anlände med skjuts från cellfängelset i Luleå, där han efter anträffandet setat i förvar. Han är en man af medellängd med mörkt, ovårdadt hår, tämligen intetsägande ansiktstyp och ett för öfrigt eller för tillfället resigneradt yttre. Där han steg ur åkdonet och med kedjorna rasslande för hvarje steg åtföljde sin vaktare gaf han vid första påseende ej minsta intryck af att vara obehagligt berörd af den sorgliga händelse, som skett genom hans förvållande. Innan ransakningen begynte blef Johansson bortförd och konfronterad med det efter obduktionen sargade liket af mördade Henriksson. Den skyldige företedde därvid ej minsta spår af att han blef uppskakad eller på minsta vis oangenämt berörd, utan bibehöll han den kallblodighet, som i vanligaste fall synes vara för honom kännetecknande.

Konstruktionen av denna bild av gärningsmannen kan betraktas som ett led i en demoniseringsprocess. Edvard beskrivs som förhärdad och kallsinnig, och man visar varken sympati eller empati inför honom. I Foucaults anda skulle man kunna hävda att detta är resultatet av en känsla av att ungdomsbrottslingen, som dessutom inte visar någon ånger, på ett diskursivt plan hotar etablerade gränser för det sociala livet, varför ordningen – diskursivt – återställs i referaten.⁷

Redigerat drama – kriminaljournalistikens diskursiva kontext

Det blir mot bakgrund av de resonemang som jag fört så här långt uppenbart att förra sekelskiftets kriminaljournalistik, i likhet med alla sociala texter, var situerad i en given kontext. Den kriminaljournalistiska texten tillkommer med andra ord historiskt i skärningspunkten för en rad diskursiva förhållanden.

Jag har riktat särskild uppmärksamhet mot relationen mellan *rättsystemet* och de textuella konstruktioner som det producerade å den ena sidan och *pressen* och dess texter å den andra. I en tid då dagstidningarna i mångt och mycket levde på inlånat material från annat håll, och då rättegångsprotokollens ordalydelser och formuleringar stod i nära förbindelse med de journalistiska texterna, framträder journalistiseringen särskilt tydligt. De små alterneringar av rättegångsreferaten som återfinns är nästan entydigt underordnade samma logik: Dramatiseringens. Man bör för det första notera att det konkret rumsliga avståndet till *brottet* – dess sammanhang och händelseförlopp – påverkade vilken tillgång de aktuella lokaltidningarna hade till andra källor. Men intressantare är hur, för det andra, vissa principer tycks ha varit gemensamma när det gäller inriktningen av den egna insamlingen av information. Journalistens närvaro i rättsalen, kontakten med människor i lokalsamhället och tillgången till obekräftade rykten tycks samtliga ha syftat till att frambringa citat, indikatorer på möjliga intriger och andra detaljer som på ett eller annat sätt kunde bidra till att dramatisera historierna inför deras publicering. Detta återspeglas inte minst i det fokus som låg på att måla skrämmande porträtt av 'brottslingarna' samt vid att ge rapporterna litterärt orienterade inramningar.

När man läser rättegångsprotokoll och tidningsrapporter sida vid sida står det dock klart att den överlägset dominerande källan för kriminaljournalistiken vid tidpunkten var rättegångshandlingarna. Dessa refererades ofta så gott som ordagrant men ständigt under vägledning av samma logik. Spektakulära och våldsamma brott gavs större utrymme, och det innehåll som av tidningarna refererades ur protokollen underordnades en särskild redigering. Denna var inte i någon mening omfattande men tycks dock ha varit förhållandevis konsekvent. På många av de punkter

där justeringar, omformuleringar och tillägg gjorts resulterar förändringarna i en mer dramatiserad text än den ursprungliga. Liknande överväganden tycks ha legat bakom de båda tidningsartiklar som jag presenterade inledningsvis. Berättelserna om de två upptäckterna av döda kvinnokroppar i Höganästrakten är, trots det sekel som skiljer dem, slående lika när det gäller anslaget och tonen. Detta säger oss något om kriminaljournalistikens form och funktion under det senaste århundradet.

Michel Foucault (1974:332) pekade på något viktigt när han beskrev tidningarnas brottsnotiser som "dagliga segerbulletiner". Han visar också på hur en av kriminaljournalistikens viktigaste roller historiskt varit att legitimera rättssystemets premisser och funktionssätt och att diskursivt inordna brottslingen på, det som med Clifford Geertz (1964) ord skulle kunna kallas för, 'the map of problematic social reality'. Foucault skriver om

/ ... / en verksamhet på lång sikt som gick ut på att infoga föreställningen om förbrytare i en bestämd ram: att framställa dem som om de fanns där helt nära, överallt närvarande, överallt lika farliga. Det är den funktion tidningarnas brottsnotiser fyller när de över-
svämmas pressen / ... / (Foucault 1974:332).

Han beskriver hur pressens upptagenhet med så extrema aspekter av det sociala livet som grova våldsbrott får en betydande roll i diskussionen av sociala gränser. Det hela resulterar i en diskurs – en gränssättande ordning. Mitt mål med denna text har emellertid inte varit att diskutera dessa aspekter av kriminaljournalistiken. Intresset har inte i första hand riktats mot de strängar i den journalistiska brottskildringen som vibrerar i samklang med rättssystemets diskurs, och därmed legitimerar den och förstärker dess resonans. Inte heller mot de problematiserande och moraliserande ambitioner som pressen, som självständig aktör vid sidan av rättssystemet, stund-

tals har och historiskt har haft. Fokus har snarare legat på den funktion i brottsrapporteringen som handlar om att "alter the scale, to enlarge the proportions, to bring out the microscopic seed of the story, and make narrative accessible to the everyday" (Foucault 1975:104). Kriminaljournalistikens inneboende tendens att till varje pris dramatisera sitt innehåll tycks ha vuxit sig särskilt stark omkring det förra sekelskiftet då en detaljfixerad och mekanisk form ersattes av en som var mättad på "stereotypa situationer och karaktärer" (Leth 1994:26). Hundra år senare visar medieforskaren Ester Pollack (2001) i en avhandling med referenser till fenomen som tv-spektaklet i anslutning till rättegången mot den amerikanske idrottsstjärnan OJ Simpson och mytbildningen kring mass- och styckmördare på hur grova brott, mer än något annat, uppfyller mediedramaturgens krav. I vår accelererade mediekultur är uppenbarligen melodramats kolonisering av brottsrapporteringen något som dröjt sig kvar för att stanna.

Simon Lindgren, fil. lic.

Sociologiska institutionen, Umeå

Noter

- 1 Se t.ex. Svensson 1994 och Nerman 1973.
- 2 Artikeln har kommit till inom det HSFR-finansierade projektet *Brottslingen och samhället – Mot en diskursens ordning?*
- 3 Aftonbladet 10/5 2001.
- 4 Dagens Nyheter 14/3 1885.
- 5 Dagen därpå, 11/5 2001, löd också en av Svenska Dagbladets rubriker: "Våld mot huvudet".
- 6 Liknande tendenser till dramatisering återfinns också bl.a. i Sundsvalls-Posten från den 21/10 då man beskriver hur mordet ägde rum "[e]n mörk höstkväll" och skriver att "[f]örd till Sundsvalls lasarett led Jonsson där svåra plågor till dess döden efter ett par dagars lidande kom som en befriare".
- 7 Jfr även Björk 1997 som för liknande resonemang med utgångspunkt i empiri hämtad från samma projekt.

Referenser

Otryckta källor:

- Rannsakningshandlingar från Nederluleå häradsrätt (A1a:115) 27/1, 15/2, 6/3, 24/3, 15/4, 6/5, 8/5 1899 samt bilagda handlingar förvarade vid Landsarkivet i Härnösand.
- Rannsakningshandlingar från Njurunda häradsrätt (A1b:12–13) 21/10 (§2), 9/11 (§2), 30/11 (§2), 17/12 1898 och 7/1 (§3) 1899 samt bilagda handlingar förvarade vid Landsarkivet i Härnösand.

Tidningar:

- Härnösands-Posten 1898 (22/10).
- Norrbottnens-Kuriren 1899 (10/1, 11/1, 28/1, 17/2, 18/2, 7/3, 28/3, 9/5).
- Sundsvalls-Posten 1898 (6/10, 7/10, 11/10, 21/10, 22/10, 30/11, 1/12, 9/12, 17/12, 19/12).
- Sundsvalls-Posten 1899 (7/1, 9/1).

Litteratur:

- Bjurman, Gunnar 1938: *Tidningar i äldre tid. Nyhetsväsendets och pressens tidigare skeden*. Stockholm: Svenska Tidningsutgivareföreningen.
- Björk, Sverker 1997: Konstruktioner och hotade gränser. I: Ulf Drugge & Mats Johansson (red.): *Historisk sociologi*. Lund: Studentlitteratur.
- Ekecrantz, Jan & Tom Olsson 1994: *Det redigerade samhället. Om journalistikens, beskrivningsmaktens och det informerade förnufts historia*. Stockholm: Carlssons.
- Foucault, Michel 1974: *Övervakning och straff. Fängelsets födelse*. Lund: Arkiv.
- Foucault, Michel 1975: *Tales of murder*. I: M. Foucault (red.): *I, Pierre Rivière, having slaughtered my mother, my sister, and my brother... A Case of Parricide in the 19th Century*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Furhoff, Lars & Hans Hederberg 1968: *Dagspressen i Sverige*. Stockholm: Aldus/Bonniers.
- Gadd, Pia (red.) 1994: *Mord, Blod och Moral. Om kriminaljournalistik*. Stockholm: Carlssons.
- Geertz, Clifford 1964: *Ideology as a Cultural System*. I: D.E. Apter (red.): *Ideology and Discontent*. New York: Free Press.
- Holmberg, Claes-Göran, Ingemar Oscarsson & Jarl Torbacke 2000: *Den svenska pressens historia. 1: I begynnelsen (tiden före 1830)*. Stockholm: Ekerlids Förlag.

- Key, Emil 1883: *Försök till Svenska tidningspressens historia*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Leth, Göran 1994: Kriminaljournalistik i historiskt perspektiv. I P. Gadd (red.): *Mord, Blod och Moral. Om kriminaljournalistik*. Stockholm: Carlssons.
- Nerman, Bengt 1973: *Massmedieretorik*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Nordmark, Dag, Eric Johannesson & Birgit Petersson 2001: *Den svenska pressens historia. 2: Åren då allting hände (1830–1897)*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Pollack, Ester 2001: *En studie i medier och brott*. Stockholm: Institutionen för journalistik, medier och kommunikation.
- Rydén, Per 1981: *Vår dagliga läsning. Några sidor till belysning av den svenska dagspressens genrer och historia*. Stockholm: P. A. Norstedt & Söners förlag.
- Svensson, Per 1994: Etik, journalistik och vår arketypska vurm för brottskildringar. I P. Gadd (red.): *Mord, Blod och Moral. Om kriminaljournalistik*. Stockholm: Carlssons.
- Sylwan, Otto 1896: *Svenska pressens historia. Till Statshöfvingen 1772*. Lund: Gleerupska Universitetsbokhandeln.

SUMMARY

Blows to the Head – Text and context in the journalism of crime

The aim of this article is to discuss the inner architecture of one of the most distinctive genres in news media; crime reporting. Two case studies of journalistic representations of violent crime (murder) from around the year 1900 serve as a point of departure for the analysis. This was a moment in Swedish history when newspapers were about to enter a 'modern' media discourse that to a previously unseen extent would allow editing and adaption of the material. In the article it is further argued that the process, in which medialized images of criminals and courses of events are constructed, is highly coloured by the inherent tendency of the media to dramatize its content. Focusing on an era

when much of the material published in newspapers were based on externally produced texts, such as court records, one can isolate the process of journalistization more easily, and thus analyse it quite closely. Even though few changes and additions were made to the court records when the journalists referred to them – and even though almost no autonomous gathering of information was made by the newspapers at the time – a dominant pattern emerges as one looks at the ways in which crimes and criminals were portrayed. This pattern is biased towards stereotypical characters and situations, and it can be clearly identified as one of the core elements in crime journalism to this day.